

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25=112.2(045)

Ірина БАКЛАН

ЕКСПЛІКОВАНІСТЬ ТА ІМПЛІКОВАНІСТЬ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПЕРЕКЛАДІ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ УГОД

У статті розглянуто особливості перекладу міжнародних угод у контексті імплікованості та експлікованості української і німецької мов, проаналізовано відмінності сприйняття текстового повідомлення представниками різних мовних культур та вказані чинники, які впливають на перекладацькі рішення.

Ключові слова: експлікованість, імплікованість, мовна культура, комунікативна функція, перекладацькі трансформації

Як відомо, функціональний стиль офіційно-ділових документів характеризується, головним чином, максимально точною повнотою викладу змісту. Він позбавлений елементів, які провають двозначність чи викривлення смислу. Керуючись існуючим у лінгвістиці постулатом про те, що будь-яке висловлювання містить невиражену інформацію (Л. С. Виготський, В. І. Долінін, Л. А. Ісаєва, Г. В. Колшанський, І. В. Арнольд), на перший план досліджень галузі перекладознавства виходить питання збереження змісту в перекладі текстів офіційно-ділового дискурсу. Навіть у таких нормативних текстах, як міжнародні угоди, певний обсяг інформації у двох автентичних текстах може не збігатися, що пов'язано з особливостями сприйняття концептуальної картини світу у вихідній та цільовій мовних культурах. Наше завдання полягає у зіставному аналізі виділених фрагментів автентичних текстів німецьких та українських міжнародних угод, які відрізняються повнотою змісту, і визначенні причин імпліцитного відтворення змісту вихідного тексту (ВТ) у мові перекладу (МП), пов'язаних зі ступенем вербалізації мовної культури. У нагоді стануть актуальні дослідження галузей комунікативної лінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики та аналізу спорідненості мовних культур.

Лексичні, граматичні та стилістичні особливості дипломатичних текстів українською, російською та англійською мовами досліджено у працях М. М. Кожиної, А. Ф. Марахової, В. В. Калужної та ін. Прагматичні і структурно-семантичні особливості текстів міжнародних угод розкрито в дисертаційному дослідженні С. Є. Максимова (1984). Серед сучасних українських мовознавців, які займаються питаннями міжнародної документації, можна назвати О. Р. Заруму-Панських, І. С. Орлову, Н. К. Кравченко, Ю. В. Юлінецьку та ін. Недостатньо дослідженим залишається німецькомовний офіційно-діловий дискурс, складовою якого є тексти міжнародних угод. Переклад у міжнародному праві є одним із засобів створення автентичних текстів. Текст перекладу (ТП), будучи неавтентичним, може слугувати лише допоміжним матеріалом у виявленні смислу окремих частин автентичного тексту [5, с. 62]. На думку О. Паршина, основними вимогами до перекладу офіційно-ділових текстів є точність, лаконічність, прозорість змісту та відповідність нормам МП [6, с. 86]. Завдання перекладача міжнародних угод полягає в перенесенні змісту ВТ в систему іншої мови, а не в іншу правову систему. Оскільки правове регулювання зобов'язань є основою зіставлення ВТ і ТП, переклад слід здійснювати, враховуючи комунікативну функцію, референтний зміст і формальну структуру тексту. Збереження комунікативної функції угоди полягає у відповідності комунікативних актів нормам мови перекладу. Відтворення референтного змісту ВТ у ТП не повинно спричиняти юридичні імплікації змісту. Різні концепти слід тлумачити максимально прозоро в ТП, застосовуючи за потреби окремі клаузули, зміни формулювань, перифрази тощо. Збереження формальної структури тексту полягає у використанні граматичних (напр.: категорія часу), синтаксичних (напр.: уникнення довгих речень), лексичних (напр.: конвенційні висловлювання, однозначна термінологія) та інших засобів, закріплених у нормах стилю МП [14, с. 229]. Важливим етапом створення ТП є дотримання нормативної та прагматичної еквівалентності у перекладі. Якщо нормативна еквівалентність пов'язана зі стильовими нормами МП, вираженими мовними засобами на лексичному і синтаксичному рівнях, то прагматична – спрямована на особливості сприйняття тексту реципієнтом, який є носієм МП [13, с. 248]. Різний ступінь

вербалізації комунікативної культури виводить на перший план поняття експлікованості та імплікованості як норм мовної «розгорнутості» і «згорнутості» того чи того екстралінгвістичного змісту в типізованій ситуації спілкування або ситуативному сценарії. Слід розмежувати зазначені питання від семантично споріднених і звичних усім понять експліцитності та імпліцитності, за допомогою яких у лінгвістиці та психолінгвістиці зображують внутрішньокультурні механізми створення та сприйняття текстів [3, с. 79–80]. Знання про експлікованість та імплікованість певної мовної культури допомагають перекладачу знайти правильне рішення і застосувати відповідні перекладацькі трансформації у створенні адекватного перекладу.

За існуючою класифікацією Л. С. Бархударова перекладацькі трансформації можна поділити на чотири типи, які включають перестановки, заміни, додавання та випущення [1, с. 190]. Перестановки полягають у зміні розміщення мовних одиниць у ТП порівняно з ВТ на рівні слова, словосполучення і речення. Найчастіше вони застосовуються з різними видами заміन. Замінам підлягають форми слів, частини мови, члени речення. До них належать синтаксичні та лексичні заміни (конкретизація, генералізація, причинно-наслідкові відношення), антонімічний переклад і компенсація. Трансформації додавання пов'язані з формальною невираженістю певних компонентів ВМ (за визначенням З. Херіса *appropriate words* «доречні слова») [1, с. 223]. Наприклад, *jugendpolitische Zusammenarbeit* – співробітництво у сфері молодіжної політики, *die sportliche Jugendarbeit* – робота з молоддю у галузі спорту і фізичної культури. Випущення застосовуються у випадках семантично надлишкових слів (парних синонімів), в результаті чого відбувається компресія тексту [1, с. 227]. У контексті імплікованості та експлікованості української та німецької мовних культур варті уваги дві останні групи перекладацьких трансформацій – додавання і випущення.

Проаналізувавши типові способи побудови текстів англійської та російської мовних груп [2, с. 237], можна провести паралелі до німецької та української мовних культур як таких, що мають спільне коріння у загальній класифікації мов світу в складі германської та слов'янської мовних груп (Рис. 1). Пряма лінія

відображає логічно структуровану розгорнуту послідовність побудови текстів носіями німецької мови. Натомість, ламана лінія з відрізками, позначеними пунктиром, вказує на вірогідність відхилень у побудові висловлювання носіями української мови.

Рис. 1. Способи побудови текстів у німецькій та українській мовних культурах

У німецькому діловому просторі юридичні відносини пов'язані з правами та обов'язками сторін і закріплені у договорі [3, с. 71]. Німецька мовна культура характеризується значним ступенем експлікованості. В той же час, українська – має елементи імплікованості, що пов'язано, передусім, зі специфікою відтворення *концептуальної картини світу* представниками національного соціуму. Дані особливості чітко видно на Рис. 1 вище.

Провівши зіставний аналіз автентичних текстів німецьких та українських міждержавних угод, розглянемо основні особливості, пов'язані з експлікованістю та імплікованістю мовних культур, які слід урахувати для здійснення адекватного перекладу. Імплікованість української мовної культури спричиняє «замовчування» очевидного задля уникнення ефекту подвоєння дійсності. Для німецького комунікативного простору такі випущення недопустимі, особливо в офіційно-ділових текстах. Ступінь розгорнутості та згорнутості німецької та української мовних культур впливає на обсяг інформації у текстах міжнародних угод. Наприклад: - eine von einer dazu ordnungsgemäß befugten Person der in Artikel 8 Absatz 1 beauftragten Institution unterzeichnete *Verpflichtungserklärung, die die verpflichtende Zusicherung enthält*, dass die genannten Waren nur für die in diesem Buchstaben b dieses Absatzes vorgesehenen Zwecke verwendet werden.

- *зобов'язання*, підписане компетентною і належним чином уповноваженою на це особою, призначеної згідно з пунктом 1 статті 8 організації, про те, що зазначені предмети будуть застосовуватися лише для передбачених пунктом 6 статті 10 цілей [12, с. 716]. Виділене курсивом уточнення *Verpflichtungserklärung, die die verpflichtende Zusicherung enthält* у дослівному перекладі «заява про прийняття зобов'язання, яка містить зобов'язуюче заповнення» є нашаруванням зайвої інформації, яка ускладнює сприйняття. В українському автентичному тексті використано прийом генералізації, який зводиться до узагальненої назви зазначеної заяви-зобов'язання.

Перекладачу для створення адекватного перекладу міжнародних угод слід володіти високим рівнем лінгвокультурної компетенції, до якої входять знання про експлікованість та імплікованість відповідних мовних культур. Адже слід урахувати елементи ВТ, які носіями МП сприймаються імпліцитно і тому їх можна випустити. Наприклад: *der grenzüberschreitende Personen- und Güterverkehr auf der Straße* [11, с. 74] – пасажирські та вантажні перевезення [7]. Виділені курсивом елементи не відтворені в українському автентичному тексті угоди про міжнародне автомобільне сполучення. Характер цієї угоди складає пресупозицію, що в україномовного реципієнта викликає асоціації з перетином кордону автомобільними шляхами. Саме тому немає потреби наголосувати про характер і спосіб здійснення пасажирських та вантажних перевезень. Схожий приклад: *Soweit auf Grund dieses Abkommens nach Maßgabe des innerstaatlichen Rechts personenbezogene Daten übermittelt werden, gelten die nachfolgenden Bestimmungen: ...* [11, с. 77]. У тих випадках, коли згідно з Угодою передаються дані щодо окремих осіб, при подальшому використанні потрібно брати до уваги наступні обмеження: ... [7]. Випущена частина німецького тексту *nach Maßgabe des innerstaatlichen Rechts* (відповідно до внутрішньодержавного права) в українському тексті угоди є очевидною і впливає з контексту.

Трансформації випущення часто зазнають прислівники і прикметники. Наприклад: *Die Anträge nach den Absätzen 4 und 5 müssen insbesondere folgende Angaben enthalten: ...* [11, с. 75]. Заявки, передбачені в п. п. 4 і 5 цієї статті, повинні містити

наступні дані: ... [7]. Прислівник *insbesondere* (особливо, передусім) імплікує важливість окремих даних, є маркером, який зосереджує увагу реципієнта. В українському тексті його відсутність нейтралізує значення висловлювання, а важливість зазначених даних сприймається імпліцитно, виходячи з характеру угоди як документа, укладеного на міжнародному рівні. Схожий приклад: Die in Artikel 1 dieses Abkommens genannten Personen genießen das Recht, ihre Menschenrechte und Grundfreiheiten entsprechend den allgemein anerkannten internationalen Standards im Bereich der Menschenrechte und der geltenden Gesetzgebung der Ukraine *voll und wirksam* auszuüben [10, с. 88].

Особи, зазначені в статті 1 цієї Угоди, користуються правами людини і основними свободами відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів у сфері прав людини та чинного законодавства України [8].

Загальноновизнані міжнародні стандарти і чинне законодавство України імплікують *повноту та ефективність* використання прав і свобод людини. Саме тому в українському тексті випущена інформація про те, яким чином людина користується своїми правами і свободами. В прикладі *genaue Linienführung* (Haltestellen zum Aufnehmen und Absetzen der Fahrgäste / andere Haltestellen / Grenzübergangsstellen) [11, с. 75] – маршрут слідування (пункти зупинок для посадки і висадки пасажирів, інші пункти зупинок, пункти перетинання кордону) [7] відсутній прикметник *genau* (точний), що пов'язано з уникненням додаткового смислу висловлювання, ніби маршрут слідування може бути неточним, тим паче, що в дужках надається пояснення, що входить до нього (постсупозиція). Фонові знання слугують інструментом розуміння пресупозицій і постсупозицій, завдяки яким імплікується певна частина інформації, що забезпечує згорнутість україномовного тексту.

В українських текстах міжнародних угод випущенню може підлягати інформація, нерелевантна для української сторони. Наприклад: Die Regierung der Ukraine gestattet, ohne dass ihr daraus Kosten entstehen und nachdem ihr ein Plan zur vorherigen Zustimmung vorgelegen hat, der Regierung der Bundesrepublik Deutschland die Gräber der deutschen Kriegstoten, *deren Umbettung die Regierung der Bundesrepublik Deutschland für notwendig erachtet*, zusammenzulegen.

Уряд України, без будь-яких витрат зі свого боку і після подання йому на попереднє узгодження відповідного плану, дозволяє Уряду Федеративної Республіки Німеччини об'єднувати в братські могили могили полеглих на війні німців [12, с. 714]. Очевидно, підрядне означальне речення *deren Umbettung die Regierung der Bundesrepublik Deutschland für notwendig erachtet* (чис перепоховання Уряд Федеративної Республіки Німеччини вважає за необхідне) не містить суттєвої для української сторони інформації. Такі випущення, на нашу думку, належать скоріше до рішення фахівців з міжнародного права у процесі узгодження офіційного перекладу і створення автентичного тексту угоди, ніж до перекладацької компетенції.

Структурною моделлю компресії може виступати еліпсис, що полягає у синтаксичній редуції будь-якого компонента висловлювання, який можна відтворити з контексту чи ситуації в процесі комунікації [4, с. 26]. Наприклад: *Für die Zollabfertigung dieser Gegenstände gilt folgendes: ...* – Для митного оформлення цих предметів: ... [12, с. 715]. В українському тексті угоди *gilt folgendes* (діє наступне) впливає з наявного після двокрапки переліку умов проходження митного контролю.

Компресія тексту спрощує сприйняття тексту завдяки уникненню зайвого нагромадження повторюваних конструкцій. Наприклад: *Der Antrag auf Erteilung einer Genehmigung ist unmittelbar an die zuständige Behörde der anderen Vertragspartei zu richten. Er soll sechzig Tage vor Aufnahme des Verkehrs gestellt werden* [11, с. 75]. Заявку на одержання дозволу *необхідно направляти* безпосередньо до компетентного органу другої Договірної Сторони за 60 діб до відкриття сполучення [7]. Конструкція *sein + zu + Infinitiv* та модальне дієслово *sollen* мають однакове смислове навантаження, яке виражає необхідність. Дієслова *stellen* (подавати) і *richten* (направляти) можна вважати функціональними синонімами. Отже, в українському тексті угоди маємо інфінітивну конструкцію з модальним дієсловом *необхідно направляти*.

Незважаючи на імплікованість української мовної культури, трапляються випадки, коли в українських автентичних текстах міжнародних угод застосовується додавання компонентів, формально не виражених у німецькомовному тексті, що пов'язано з

уточненням певних фрагментів висловлювання. Наприклад: Die Anträge nach den Absätzen 4 und 5 müssen insbesondere folgende Angaben enthalten: ... [11, с. 75]. – Заявки, передбачені в п. п. 4 і 5 цієї статті, повинні містити наступні дані: ... [7]. Або: Die nach Artikel 13 gebildete Gemischte Kommission ... [11, с. 76]. – Змішана Комісія, яка утворена згідно статті 13 цієї Угоди, ... [7].

Розширений переклад може бути пов'язаний з дотриманням правил міжнародної ввічливості, закріплених у практиці офіційного спілкування. Наприклад:

Dieses Abkommen bleibt solange in Kraft, bis es von einer Vertragspartei *schriftlich gekündigt wird* [11, с. 77]. Ця Угода дійсна до тих пір, поки одна із Договірних Сторін не *повідомить письмово про своє бажання припинити її дію* [7]. Нейтральне за значенням словосполучення *schriftlich kündigen* (оголосити недійсним у письмовій формі) або (денонсувати у письмовій формі) в українському тексті угоди має відтінок ввічливості завдяки евфемізації.

Отже, німецька мовна культура має значний ступінь експлікованості, що особливо відчутно в офіційно-ділових текстах. Основне завдання перекладача полягає в якомога точнішому відтворенні референтного змісту при збереженні комунікативної функції та форми тексту. При цьому важливо врахувати прагматичну еквівалентність, спрямовану на читача. На обсяг інформації в україномовному просторі впливає норма згорнутості вербального вираження – імплікованість, яка виявляється у компресії змісту автентичного тексту. Вона досягається завдяки структурній моделі еліпсису та перекладацькій трансформації випущення. Чинники компресії пов'язані з особливостями сприйняття концептуальної картини світу українським національним соціумом. Вони виявляються у «замовчуванні» очевидних фактів, які впливають із пресупозицій і постсупозицій в офіційно-ділових текстах. Трансформації випущення зазнають лексичні та синтаксичні структури з метою уникнення подвоєння дійсності чи додаткових смислів. Відсутні елементи імпліцитно відтворюються реципієнтом. Не завжди трансформації випущення пов'язані з перекладацькими рішеннями, оскільки офіційний переклад узгоджується представниками договірних сторін, в результаті чого створюється автентичний текст угоди. Не

зважаючи на імплікованість української мовної культури, для українських текстів міжнародних угод також характерна експлікація формально невиражених компонентів, які створюють додатковий відтінок значення. Це пов'язано з вимогами міжнародної ввічливості, які є умовами нормативної еквівалентності в перекладі. Перспективним напрямом перекладацьких досліджень залишається розгляд особливостей експлікованості та імплікованості німецької та української мовних культур в інших жанрах офіційно-ділового дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.

2. Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса : прагмалингвистический и когнитивный аспекты : монография / В. С. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.

3. Комина Н. А. Семантика и прагматика деловой межкультурной коммуникации в инновационной парадигме обучения : монография / Н. А. Комина, А. А. Богатырёв, Герхард Вацель [и др.] ; под общей ред. Н. Коминой. – Тверь, 2012. – 112 с.

4. Ларькина А. А. Эллипсис в современном французском языке : дис. ... канд. филол. н. : 10.02.05 / Ларькина Анна Александровна. – Архангельск, 2009. – 175 с.

5. Максимов С. Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. н. / С. Е. Максимов. – К., 1984. – 198 с.

6. Паршин А. Теория и практика перевода : учебник для студентов переводческих факультетов и факультетов иностранного языка / А. Паршин. – СПб : СГУ, 1999. – 202 с.

7. Про міжнародне автомобільне сполучення [Електронний ресурс] : угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина від 10. 06. 1993 // Правовий портал Ліга Закон. – Режим доступу : <http://search.ligazak>

on.ua/1_doc2.nsf/link1/find:міжнародне+транспортне+сполучення/MU93371.html

8. Про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні [Електронний ресурс] : угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина від 18.07.97 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276_002

9. Шаргай І. Є. Комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Шаргай Ірина Євгенівна. – К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998. – 224 с.

10. Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 13. Februar 1998, Bonn (1998); Nr. 3.

11. Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 15. Januar 1994, Bonn (1994); Nr. 3.

12. Bundesgesetzblatt, Teil II, vom 2. April 1997, Bonn (1997); Nr. 12.

13. Koller, Werner Einführung in die Übersetzungswissenschaft / Werner Koller. – 7., aktualisierte Auflage. – Wiebelsheim : Quelle und Meyer, 2004. – 343 S.

14. Kupsch-Losereit, Sigrid Vertragstexte // Handbuch Translation / Kußmaul, Paul ; Schmitt, Peter A. (Hrsg.). – Zweite, verbesserte Auflage. – Tübingen: StauFFenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, 2006. – S. 228–230.

И. Баклан

ЭКСПЛИЦИРОВАННОСТЬ И ИМПЛИЦИРОВАННОСТЬ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРЕВОДЕ НЕМЕЦКО-УКРАИНСКИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЙ

В статье рассмотрены особенности перевода международных соглашений в контексте эксплицированности и имплицированности немецкого и украинского языков, проанализировано различия восприятия текстового сообщения представителями различных языковых культур и указаны факторы, которые влияют на переводческие решения.

Ключевые слова: эксплицированность, имплицированность, языковая культура, коммуникативная функция, переводческие трансформации

I. Baklan

EXPLICITIVENESS AND IMPLICITIVENESS OF LANGUAGE CULTURE IN TRANSLATION OF GERMAN AND UKRAINIAN TREATIES

The article considers peculiarities of treaties translation depend on explicitness and implicitness of German and Ukrainian, analyzes text message perception differences of dissimilar language cultures representatives and dwells on factors, which take an influence on translation solutions.

Key words: explicitness, implicitness, language culture, communicative function, transformation.

УДК 811.161.2'42

Наталія ВОЙЦЕХІВСЬКА

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОГРОЗИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті описані невербальні та вербальні — лексико-семантичні, морфолого-синтаксичні, деякі риторичні — засоби вираження погрози (менасиву) в конфліктному діалозі. Висловлення погрожування аналізуються з погляду їхнього статусу в лінгвістиці, функцій у дискурсі, характеристики мовців-авторів погрози.

Ключові слова: діалогічний дискурс, конфлікт, погроза, вербальні і невербальні засоби.

Висловлення погрози стали предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Зокрема описані окремі семантичні, структурні, прагматичні та гендерні особливості погрози (див., напр., праці Н. Борисенко, І. Бублик, Г. Завражиної, Т. ван Дейка, Р. Карчевського, Е. Апельтауера, Г. Фалькенберга, Р. Шиленка тощо); визначені формули, у яких можна описати погрозу (див. праці А. Вежбицької); охарактеризовані типи погрози й протилежні їй мовленнєві жанри: попередження, нагадування (див. праці Ю. Щербиніної); виділені прийоми, що виконують функцію погрози-попередження (праці О. Іссерс) тощо.

Залежно від фокусу уваги дослідники визначають погрозу то як мовленнєвий акт (далі МА) (Т. Стексова, Ю. Щербиніна, Р.